

הסוגיא הארבעים וחמש – 'ירק' (מד ע"ב)

רבי עקיבא אומר: אפילו אבל שלק כו'.

1. ומי איכא מידי דהוה שלק מזוני?
2. אמר רב אשי: בקלח של כרוב שנו.
3. תנו רבנן: טחול – יפה לשינים וקשה לבני מעים, כרישין – קשין לשינים ויפין לבני מעים. כל ירק חי מוריק, וכל קטן מקטין, וכל נפש משיב את הנפש, וכל קרוב לנפש משיב את הנפש. כרוב למזון ותרדין לרפואה, אוי לו לבית שהלפת עוברת בתוכו.
4. אמר מר: טחול – יפה לשינים וקשה לבני מעים. מאי תקנתיה? נלעסיה ונשדייה.
5. כרישין – קשין לשינים ויפין לבני מעים. מאי תקנתיה? לשלקינהו ונבלעינהו.
6. כל ירק חי מוריק. אמר רבי יצחק: בסעודה ראשונה של אחר הקזה.
7. ואמר רבי יצחק: כל האוכל ירק קודם ארבע שעות – אסור לספר הימנו. מאי טעמא? משום ריחא.
8. ואמר רבי יצחק: אסור לאדם שיאכל ירק חי קודם ארבע שעות.
9. אממר ומר זוטרא ורב אשי הוו יתבי, אייתו קמייהו ירק חי קודם ארבע שעות, אממר ורב אשי אכול ומר זוטרא לא אכל. אמרו ליה: מאי דעתך – דאמר רבי יצחק: כל האוכל ירק קודם ארבע שעות אסור לספר הימנו, משום ריחא – והא אנן דקא אכלינן וקא משתעית בהדן! אמר להו: אנא כאידך דרבי יצחק סבירא לי, דאמר רבי יצחק: אסור לאדם שיאכל ירק חי קודם ארבע שעות.
10. כל קטן מקטין. אמר רב חסדא: אפילו גדיא בר זוזא. ולא אמרן אלא דלית ביה רבעא, אבל אית ביה רבעא – לית לן בה.
11. כל נפש משיב נפש. אמר רב פפא: אפילו גילדני דבי גילי.
12. כל הקרוב לנפש משיב את הנפש; אמר רב אחא בר יעקב: עונקא.
13. אמר ליה רבא לשמעיה: כי מייתית לי אומצא דבישרא, טרח ואייתי לי מהיכא דמקרב לבי ברוך.
14. כרוב למזון ותרדין לרפואה. כרוב, למזון אין ולרפואה לא? והא תניא: ששה דברים מרפאין את החולה מחליו ורפואתן רפואה, ואלו הן: כרוב, ותרדין, ומי סיסין דבש, וקיבה, והרת, ויותרת הכבד! אלא אימא: כרוב אף למזון.
15. אוי לו לבית שהלפת עוברת בתוכו. איני? והא אמר ליה רבא לשמעיה: כי חזית לפתא בשוקא – לא תימא לי: במאי כרכת ריפתא!

א. אוקימתא של רב אשי להלכה שבמשנה, ולפיה "שלק" פירושו קלח שלוק של כרוב

ב. ברייתא בענין סגולותיהם של מזונות שונים, רובם ירקות

ג. פירוש לברייתא

16. אמר אביי: מבלי בשר; ורבא אמר: מבלי יין.
17. איתמר, רב אמר: מבלי בשר; ושמואל אמר: מבלי עצים; ורבי יוחנן אמר: מבלי יין.
18. אמר ליה רבא לרב פפא: סודני, אנן תברין ליה בבשרא וחמרא, אתון דלא נפיש לכו חמרא – במאי תבריתו לה? אמר ליה: בציבי. כי הא דביתהו דרב פפא בתר דמבשלא לה – תברא לה בתמן אופי פרסייתא.
19. תנו רבנן: דג קטן מליח פעמים שהוא ממית – בשבעה, בשבעה עשר ובעשרים ושבעה; ואמרי לה: בעשרים ושלושה.
20. ולא אמרן אלא במטוי ולא מטוי, אבל מטוי שפיר – לית לן בה.
21. ודלא מטוי שפיר לא אמרן אלא דלא שתה בתריה שכרא, אבל שתה בתריה שכרא – לית לן בה.

ד. ברייתא נוספת,
בעניין הסכנה
שבאכילת דג מלוח,
ודיון בה

מסורת התלמוד

[2] בקלח של כרוב שנו. השוו לעיל, לט ע"א (סוגיא יט, "שלקות", [22]: "כרוב עדיף דזיין"). [3] טחול יפה לשיניים... כרישין... לבני מעיים. השוו בבלי שבת קי ע"א. [6] בסעודה ראשונה לאחר הקזה. השוו בבלי נדרים נד ע"ב, עבודה זרה כט ע"א. [7-9] כל האוכל... קודם ארבע שעות... אסור לאדם שיאכל... קודם ארבע שעות. השוו בבלי שבת י ע"א. 1.4 ששה דברים... ויותרת הכבר. בבלי ברכות נו ע"ב, עבודה זרה כט ע"א. [18] סודני. בבלי מנחות עא ע"א, נדה יב ע"ב. [19] בשבעה, בשבעה עשר... בעשרים ושלושה. השוו תוספתא תענית א ג; ירושלמי תענית א ג, סד ע"א; בבלי תענית ו ע"א; נדרים סג ע"א.

רש"י

בקלח של כרוב שנו שהוא מזון, דתניא לקמן כרוב למזון. כרישין כרתי. כל ירק חי מוריק נוטל תואר הפנים. כל קטן שלא גדל כל צרכו, ולקמן מפרש כמה כל צרכו. כל נפש דבר חי הנאכל שלם, כגון דגים קטנים שגדלו כל צרכן. הקרוב לנפש האוכל מן הבהמה במקום חיות שלה, ולקמן מפרש לה. אוי לבית לכרס, האוכל לפת. נלעסיה כוססו ומשליכו. לשלקינהו בקדרה הרבה, שלא יצטרך לכוססו בשיניו. קודם ארבע שעות שאינו זמן סעודה, והריח קשה לבני אדם המספרים עמו קודם אכילה, שהגוף ריקן. כאידך דרבי יצחק סבירא לי אבל אסור לספר לא סבירא לי. בר זוזא כלומר: שמן וטוב ששזה זוו. דלית ביה רבעא שלא גדל עד רביעית שלו, כגון: טלה רביעית של איל, גדי כדי רביעית של שעיר גדול, וכן כל דבר. גילדני דבי גילי דגים קטנים מאד ומצויין בין הקנים באגם, ואין דרכן לגדל יותר, אבל דג קטן ממין דג גדול, ולא גדל רובע זה הוא קטן מקטין. עונקא צואר, מקום בית השחיטה, וסמוך ללב ולמעיים. לבי ברוך למקום שברכו שם על השחיטה. ומי סיסין תבשיל של פוליאול (הוא מין נענע). והרת ולדיר"א, שהולד נוצר בו. יותרת הכבר טרפשא דכבדא, שקורין אייבר"ש (סרעפת). מבלי בשר היא קשה אבל כשמבשלה עם בשר שמן מתיש כחה. מבלי יין כשאין שותה אחריה יין. מבלי עצים שאינו שולקה הרבה. סודני בעל שכר תמרים, ור' פפא מוכר שכר היה, כדאמר באיזהו נשך (דף ס"ה א) טרשא דרב פפא שכראי לא פסיד, ואמר רב פפא: אי לאו דרמאי שכרא לא איעתרי (פסחים קיג ע"א) והוא נקרא סודני, כדאמרינן: תמרי בחלוןך לבי סודנא רהוט (פסחים קיג ע"א). דלא נפיש לכו חמרא ששותי שכר אתם. במאי תבריתו לה לכחו של לפת. אופי פרסייתא בקעיות של עצים גדולות היתה שורפת תחת קדרת הלפת. פעמים שהוא ממיית ואלו הן: ביום שבעה ימים למליחתו, או ביום שבעה עשר, או ביום שבעה ועשרים.

מהלך הסוגיא ותולדותיה

לפי משנתנו, ברכות ו ח, דרש רבי עקיבא לברך "שלוש ברכות" – ברכת המזון השלמה – לא רק לאחר אכילת פת, כדעת החכמים, ולא רק לאחר אכילת פת או אכילה משבעת המינים, כדעת רבן גמליאל, אלא "אפילו אכל שלק והוא מזונו". בעל הגמרא תודה על האפשרות לקבוע סעודה על ירק שלוק בלבד, ללא פת [1], ורב אשי מעמיד את דברי רבי עקיבא בקלח שלוק של כרוב, שמשיב [2]. סגולותיו התזונתיות של הכרוב מפורשות בברייתא, ולפיה כרוב משמש לצורך מזון, וזאת בניגוד למאכלים אחרים שיש לכל אחד תכונה משלו: הטחול בריא לשניים, הכרישה לבני מעיים, ירק חי גורם לעור ירוק, אכילת יצורים קטנים גורם להקטנה, אכילת ברייה שלמה ("נפש") או בשר הקרוב לנפש – גרון – הבהמה, מטיבה עם הנפש, תרדין משמשים לרפואה והלפת מזיקה לבריאות [3]. כל סעיף בברייתא זו זוכה לדין בתלמוד [4-18]. ברייתא נוספת מזהירה מפני אכילת דג קטן מלוח בימים מסוימים בחודש או מספר מסוים של ימים לאחר מליחתו [19], אך האמוראים מגבילים את האזהרה לדגים שלא נצלו כל צורכם, וכשלא שתה שכר אחרי אכילת הדגים [20-21]. נדון בברייתות ובמימרות בעיוני הפירוש.

עיוני פירוש

[2-1] **ומי איכא מידי דהוה שלק מזוני? אמר רב אשי: בקלח של כרוב שנו.**

מה ראו רב אשי ובעל הגמרא¹ לפקפק בפשוטם של דברי רבי עקיבא? כלום לא העלו על דעתם אפשרות של עני שאין לו בשר ולא פת, והוא אוכל ירק בלבד? אפשר שרב אשי תפס את המילה "והוא מזונו" כקנה מידה אובייקטיבי, וכפי שמצאנו פעמיים בפירקין שהשימוש במילה "מזון" הוגבלה למאכלים מזינים ספורים:

1. לעיל, לה ע"ב (סוגיא ג, "יין", [7]), ובמקבילה בבבלי עירובין ל ע"א, נאמר:

והתנן: הנודר מן המזון מותר במים ובמלח > משנה נדרים ו א <, והוינן בה: מים ומלח הוא דלא אקרי מזון, הא כל מילי אקרי מזון, נימא תיהוי תיובתא דרב ושמואל, דאמרי: אין מברכין בורא מיני מזונות אלא בחמשת המינין בלבד! ואמר רב הונא: באומר כל הזן עלי.

הווה אומר: "כל הזן" כולל כל המאכלים חוץ ממים ומלח, אבל "מזון" פירושו חמשת המינים בלבד.

2. לעיל, מד ע"א (סוגיא מב, "פירות גינוסר", [3-4]), נאמר:

אמר רבה בר בר חנה: כי הוה אזלינן בתריה דרבי יוחנן למיכל פירות גנוסר, כי הוינן בי מאה – מנקטינן ליה לכל חד וחד עשרה עשרה, וכי הוינן בי עשרה – מנקטינן ליה כל חד וחד מאה מאה, וכל מאה מינייהו הוה מחזיק להו צנא בר תלתא סאוי ואכיל להו ומשתבע דלא טעים זיונא. זיונא סלקא דעתך? אלא אימא: מזונא.

גם למסקנת הסוגיא ההיא, המילה "מזונא" מתייחס למזון משיב בלבד.

לאור זאת, ייתכן שרב אשי ובעל הגמרא סברו שרבי עקיבא לא היה מגדיר את סעודתו של עני שאין לו מה לאכול פרט לירק שלוק בביטוי "והוא מזונו" – "מזון".

אפשרות אחרת היא שהאוקימתא של רב אשי נובעת מקושיא שהקשה מדרבי עקיבא אדרבי עקיבא. במשנתנו חולק רבי עקיבא הן על רבן גמליאל והן על החכמים ומחייב "שלוש ברכות"

1 נראה שהיינו הך, והוא מותיב לה והוא מפרק לה. ראו לעיל, הדין בסוגיא לה, "ניזיל וניכול", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: הקשיים בסוגיא", והערה 2 שם, וציונים שם.

אף לאחר אכילת ירק שלוק, ואילו בתוספתא ברכות ד טו, ברייתא המובאת גם בפירקין (לעיל, לו ע"ב, סוגיא יב, "אורז", [4]), שנוי:

זה הכלל: כל שהוא ממין שבעה וממין דגן רבן גמליאל או' מברך אחריו שלש ברכות וחכמים או' ברכה אחת. מעשה ברבן גמליאל וזקנים שהיו מסובין ביריחו. הביאו לפניהם כותבות ואכלו. קפץ ר' עקיבא, ברך אחריהן אחת. אמ' לו רבן גמליאל: עקיבא, למה אתה מכניס ראשך לבין המחלקות? אמ' לו: למדתנו אחרי רבים להטות, אע"פ שאתה או' כך וחביריך או' כך הלכה כדברי המרובין.

כיצד ייתכן שרבי עקיבא, שהחמיר יותר מרבן גמליאל ודרש לברך "שלוש ברכות" גם לאחר אכילת שלק, קופץ ומברך ברכה אחת לאחר אכילת כותבות, שהן פרות משבעת המינים? מעשהו לא היה רק בניגוד לדעת רבן גמליאל, כפי שמפורש שם, אלא בניגוד לדעתו שלו! על כן ביקשו רב אשי ובעל הגמרא להבהיר שדווקא לאחר אכילת קלח של כרוב, שיש לו ערך תזונתי הדומה לזה של פת, חייב רבי עקיבא "שלוש ברכות", ואין לראות בכך עמדה המחמירה יותר מזו של רבן גמליאל. ברם, אם זה מה שהניע את רב אשי להעמיד את דברי רבי עקיבא בשלק ייתכן שדבריו לא היו במקום, וכשם שרבי עקיבא פסק כדברי המרובין נגד רבן גמליאל, כך הוא פסק גם נגד עמדתו שלו.

[9-6] כל ירק חי מוריק. אמר רבי יצחק: בסעודה ראשונה של אחר הקזה. ואמר רבי יצחק: כל האוכל ירק קודם ארבע שעות – אסור לספר הימנו. מאי טעמא? משום ריחא. ואמר רבי יצחק: אסור לאדם שיאכל ירק חי קודם ארבע שעות. אממר ומר זוטרא ורב אשי הוו יתבי, אייתו קמיהו ירק חי קודם ארבע שעות, אממר ורב אשי אכול ומר זוטרא לא אכל. אמרו ליה: מאי דעתיך – דאמר רבי יצחק: כל האוכל ירק קודם ארבע שעות אסור לספר הימנו, משום ריחא – והא אנן דקא אכלינן וקא משתעית בהדן! אמר להו: אנא כאידך דרבי יצחק סבירא לי, דאמר רבי יצחק: אסור לאדם שיאכל ירק חי קודם ארבע שעות.

לפי הברייתא המובאת בפיסקא [3], "כל ירק חי מוריק". בפיסקאות [9-6] מובאות שלוש מימרות של רבי יצחק בעניין אכילת ירק חי. הראשונה היא אוקימתא ל"כל ירק חי מוריק"; רבי יצחק מגביל את האזהרה הזאת לסעודה הראשונה לאחר הקזת דם, שבה הקפידו מאוד על התזונה, אכלו מעט ושתו הרבה יין, כפי שהוזכר לעיל בפירקין, מב ע"ב (סוגיא לג, "יין שלפני המזון", [2]).² לפי המימרא השנייה הזהיר רבי יצחק מלשוחח עם אדם שאכל ירק חי בבוקר, לפני השעה הרביעית, משום ריח הפה [7], ולפי המימרא השלישית אסר רבי יצחק אכילת ירק חי לפני ארבע שעות [8]. מר זוטרא מדייק ששתי המימרות האחרונות סותרות זו את זו, ופוסק כשנייה דווקא [9]. מימרות אלו של רבי יצחק מעוררות כמה תהיות:

1. אם אכן אסור לאדם שיאכל ירק חי קודם ארבע שעות, מדוע נדחק רבי יצחק להעמיד את הברייתא בהקזת דם דווקא, במקום להעמידה במי שאוכל ירק חי בבוקר?
2. הנחיות בעניין סעודת ההקזה מצאנו בברייתות ובמימרות המובאות בסוגיות המקבילות שבבבלי נדרים נד ע"ב ובבבלי מעילה כ ע"ב, וכן בבבלי עבודה זרה כט ע"א. לפי התנא קמא בברייתא המובאת שם, "הנודר מן הבשר אסור... בבשר עופות, ומותר בבשר דגים". הגמרא אינה מבינה את ההבחנה בין השניים – עופות ודגים אינם בשר של ממש, אך שניהם משמשים תחליפי בשר בהיעדר בשר. רב פפא מעמיד את הברייתא שם ביום ההקזה, שבו לא אוכלים דגים, אבל בנדרים מובאות שתי ברייתות שלפיהן אין לאכול עופות בשעת

ההקזה. במקבילה במעילה כ"ע"ב מובאת הברייתא הראשונה בלבד, אך הברייתא השנייה מובאת בהקשר אחר בבבלי עבודה זרה כט ע"א:

נדרים נד ע"ב	עבודה זרה כט ע"א	מעילה כ ע"ב
ותניא: אין מקיזין לא על דגים ולא על עופות ולא על בשר מליח!	ותניא: הקיז דם – לא יאכל לא חלב ולא גבינה, ולא ביצים ולא שחליים, ולא עופות ולא בשר מליח!	תניא: אין מקיזין דם לא על הדגים, ולא על העופות, ולא על בשר מליח!
	ת"ר: המקיז דם לא יאכל חגב"ש, לא חלב ולא גבינה ולא בצלים ולא שחלים.	

ירקות אינם מוזכרים כלל בסוגיות אלו בין הדברים שאין לאכול בסעודת הקזה. בבבלי עבודה זרה כט ע"א מצאנו אמנם "בצלים" בדפוס ובכ"י מינכן במקום ה"ביצים" שבנדריים, אך בכתבי היד ניו יורק ופריז למסכת עבודה זרה מצאנו "ביצים" כמו בנדריים, וגירסא זו מסתברת. נמצא שהחשש מירק חי לאחר הקזת דם הוא ייחודי לרבי יצחק בסוגיא שלנו.

3. בבבלי שבת י ע"א מובאת ברייתא ובה התנגדות של חכמים לאכילת סעודה כל שהיא לפני השעה הרביעית:

תנו רבנן: שעה ראשונה – מאכל לודים, שניה – מאכל לסטים, שלישית – מאכל יורשין, רביעית – מאכל פועלים, חמישית – מאכל כל אדם. איני? והאמר רב פפא: רביעית זמן סעודה לכל אדם! אלא: רביעית – מאכל כל אדם, חמישית – מאכל פועלים, ששית – מאכל תלמידי חכמים. מכאן ואילך – כזורק אבן לחמת. אמר אביי: לא אמרן אלא דלא טעים מידי בצפרא, אבל טעים מידי בצפרא – לית לן בה.

סעודה, ולא דווקא ירק חי.

4. בבבלי פסחים מב ע"ב מצאנו ברייתא ובה התנגדות לאכילת ירק חי בכל שעה שהיא: "תנו רבנן: שלשה דברים מרבין הזבל, וכופפין את הקומה ונוטלין אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם. אלו הן: פת קיבר, ושכר חדש, וירק חי".

נראה פשוט שהייתה התנגדות בין החכמים הן לאכילה בשעה מוקדמת בבוקר והן לאכילת ירק חי – התנגדות ולא איסור. רבי יצחק קבע איסור מוחלט כששני החששות באים יחד, וגיבה את האיסור על ידי כך שהזהיר לא רק מפני אכילת ירק חי אלא גם מפני שיחה עם אדם שעבר על איסור זה, וקביעה שפיו מסריח. ברם כל זה לא היה בו כדי להסביר את משחק המילים שבברייתא המובאת בסוגיא שלנו בפיסקא [3], "כל ירק חי מוריק". ירק חי אמנם מביא לידי כמה דברים, אך צבע עור ירוק אינו אחד מהם. רבי יצחק ראה בביטוי זה תעמולה נוספת נגד אכילת ירק חי, דווקא בזמן שפניו של אדם מוריקות ממילא, ויש חשש מקלקול קיבה ונוהגים לאכול מעט – לאחר הקזת דם.

לפי זה לא היו דברי מר זוטרא, שלפיהם יש לבחור בין "גירסאות" שונות במימרת רבי יצחק, במקום. אסור לאכול ירק חי בבוקר, ומי שיושב עם אדם האוכל ירק חי בבוקר ייתקל בריח רע היוצא מפיו. ואפשר שמר זוטרא התכוון לכך שהוא מקפיד רק על מה שרבי יצחק הגדיר כאיסור, אך ריח הפה של אמימר ושל רב אשי – אם אכן היה כזה – לא הפריע לו, והוא לא ראה באזהרת רבי יצחק איסור מוחלט המצדיק התרחקות מחברו, אלא תעמולה בלבד.

[10] **כל קטן מקטין. אמר רב חסדא: אפילו גדיא בר זוזא. ולא אמרן אלא דלית ביה רבעא, אבל אית ביה רבעא – לית לן בה.**

מן הדוגמה של רב חסדא נראה שמדובר בבהמות. ואם כן הדבר, נראה שהכוונה היא שחקלאי השוחט את בהמותיו בעודם עגלים, גדיים, טללים ואפרוחים מקטין את הונן, מפני ששחיטה זו מניבה פחות בשר, מה גם שאם מדובר בנקבה אין הוא נהנה מן החלב או הביצים. ברם משהגיעו לרבע ממידתם האופטימלית הדבר יכול להשתלם כלכלית, שכן כמות הבשר אינה קטנה כל כך, ויש מי שמוכן לשלם יותר תמורת הטעם הייחודי של בשר עגלים וכיוצא בהם.

[11] **כל נפש משיב נפש. אמר רב פפא: אפילו גילדני דבי גילו.**

לחשיבות הבשר ומוצרים מן החי כגון חלב וביצים בתרבויות שונות, ולזיקתם לרעיון "נפש משיב נפש", ראו הקובץ Man and Meat, וההקדמה של האנתרופולוגית אנני הובר לכרך זה.³ לדברי רב פפא בקשר לדגים הקטנים "גילדני דבי גילי" ניתן להקביל את ההתלבטות של נירובולוגים בימינו בשאלת מידת ההתפתחות של מוח הדג.⁴

[12-13] **כל הקרוב לנפש משיב את הנפש; אמר רב אחא בר יעקב: עונקא. אמר ליה רבא לשמעיה: כי מויתית לי אומצא דבישרא, טרח ואייתתי לי מהיכא דמקרב לבי ברוך.**

המילים "נפש", "עונקא" ו"בי ברוך" כולן פירושו גרון או צוואר.⁵

[14] **...תניא: ששה דברים מרפאין את החולה מחליו ורפואתן רפואה, ואלו הן: כרוב, ותרדין, ומי סיסין, דבש, וקיבה, והרת, ויותרת הכבד.**

ברייתא זו נשתמרה גם בבבלי ברכות נו ע"ב ועבודה זרה כט ע"א. בנוסח הברייתא שבדפוס בסוגיא שלנו ישנם שבעה פריטים במקום שישה, אך כתבי היד פריז, פירנצה ואוקספורד גורסים "יבש" במקום "דבש". כן מצאנו בכל עדי הנוסח של המקבילות, "יבשין" או "יבשה" או "יבש", כתואר לוואי ל"מי סיסין". "סיסין רטיב[ת]א במיא" ו"סיסין יבשתא במיא" מוזכרים בבבלי גיטין סט ע"ב. "סיסין" הנה אפוא מילה ביחיד, המשמשת לשון נקבה בארמית שבגיטין. לדעת מיכאל סוקולוף פירושה "קמומיל",⁶ ומי סיסין יבשין פירושה אפוא תה קמומיל.

למילה "הרת" נשתמרו שני פירושים אצל הגאונים והראשונים: רחם, כשהאות ה"א שורשית,⁷ ובלוטת התימוס, כשהמילה היא "רת" או "רית" בה"א הידיעה.⁸ מכיוון שאר הפריטים ברשימה

3 *Estudios del Hombre* 19 (2005): *Man and Meat* 1252. גישה באינטרנט:

<http://www.publicaciones.cucsh.udg.mx/ppperiod/esthom/volumenes/esthom19.htm>.

4 J.D. Rose, "The Neurobehavioral Nature of Fishes and the Question of Awareness and Pain", *Reviews in Fisheries Science* 10 (2002), pp. 1-38; L.U. Sneddon, V.A. Braithwaite and M.J. Gentle, "Do fishes have Nociceptors? Evidence for the Evolution of a Vertebrate Sensory System", *Proceedings of the Royal Society, Biological Sciences* 270 (2003), pp. 1115-1121.

5 לנפש השווה אכדית *napištum*, וראו י"ש ליכט, "נפש", אנציקלופדיה מקראית ה', עמ' 901-902. ל"בי ברוך" ראו פירוש רבנו חננאל לברכות מד ע"ב, ד"ה קרוב לנפש; מ' בר, אמוראי בבל (לעיל, סוגיא ל הערה 7). עמ' 250 הערה 92, וציונים שם; M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Babylonian Aramaic*, p. 208 (לעיל, סוגיא ג הערה 3), ערך "ביתא 1", הגדרה b6. ל"עונקא" ראו סוקולוף, שם, עמ' 848, ערך "עונקא", וציונים שם.

6 סוקולוף, שם, עמ' 807, ערך "סיסין". ראו גורן אכדי וציונים שם.

7 ראו למשל רש"י ברכות מד ע"ב, ד"ה והרת; ח' קהוט, הערוך השלם (לעיל, סוגיא ה הערה 27). כרך ג, עמ' 248, ערך "הרת".

8 בעל הערוך הביא את שני הפירושים – הראשון בערך "הרת" הנ"ל והשני בערך "רית" (קהוט, שם, כרך ז, עמ' 311-312, ערך "רת 1"). פירוש זה יסודו אצל רב האי גאון; ראו ב"מ לין, אוצר הגאונים – הפירושים (לעיל, סוגיא ל הערה 3), כרך א, ברכות, עמ' 90, סימן רעא. רב האי גאון תרגם את המילה לערבית "אלבלאב" ו"אלחלוה", ובעקבות זאת הביא יאסטרוב במילונו, ערך "הרת", בשם רב האי גאון שמדובר ב"בלב" (pancreas), אך מן התיאור של רב האי גאון ברור שמדובר בבלוטה אחרת, התימוס, וכפי שתרגם בעל הערוך לאיטלקית: "אנמילי", היינו *animella*, תימוס של עגל שהוא המעדן הנקרא באנגלית *sweetbread*.

הם ללא יידוע, ומכיוון שלא נמצא גזרון מניח את הדעת למילה "רת" או "רית" במובן תימוס,⁹ נראה שהכוונה לרחם.

[15-18] **אוי לו לבית שהלפת עוברת בתוכו. איני? והא אמר ליה רבא לשמעיה: כי חזית לפתא בשוקא – לא תימא לי: במאי כרכת ריפתא! אמר אביי: מבלי בשר; ורבא אמר: מבלי יין. איתמר, רב אמר: מבלי בשר; ושמואל אמר: מבלי עצים; ורבי יוחנן אמר: מבלי יין. אמר ליה רבא לרב פפא: סודני, אנן תבריןן לה בבשרא וחמרא, אתון דלא נפיש לכו חמרא – במאי תבריתו לה? אמר ליה: בציבי. כי הא דביתהו דרב פפא בתר דמבשלא לה – תברא לה בתמנן אופי פרסייתא.**

בעל הגמרא מניח שדברי הברייתא שבפיסקא [6] בעניין הלפת, "אוי לו לבית שהלפת עוברת בתוכו", בדומה לרוב הפריטים שבברייתא, עניינם ערכה התזונתי או סגולותיה של הלפת מבחינת הבריאות, ושמשמעות הדברים היא שהלפת מזיקה לבריאות. לכן הוא מקשה מן הברייתא על רבא שנהג לאכול לפת בתדירות. בהקשר זה הוא מביא את המימרות של האמוראים שסברו שהלפת מזיקה לבריאות רק אם היא נאכלת לבדה, מבלי "להישבר" על ידי בשר, עצים (היינו בישול במדורת עצים), יין או שכר. ברם מן הלשון "אוי לו לבית שהלפת עוברת בתוכו" לא משמע כן – הברייתא מקוננת על עצם הימצאות הלפת בבית, ולא דווקא על אכילתה ללא "שבירה".

נראה שהברייתא לפי פשוטה אינה מתייחסת לנזקי הלפת לבריאות; אדרבה, בעולם העתיק – כמו בימינו – הלפת הייתה ניכרת בסגולותיה הבריאותיות,¹⁰ והיא שימשה רבות למאכל אדם ובהמה.¹¹ מעמדה היה דומה לזה של תפוח האדמה בימינו.¹² ונראה שיש לפרש את האמירה "אוי לו לבית שהלפת עוברת בתוכו" כרמז לתפוצתה בקרב העניים – הברייתא מקוננת על מר גורלו של בית הנזקק ללפת¹³ כתחליף ללפת.¹⁴

סודני

כינוי זה של רב פפא בפי רבא, המשמש גם בבבלי מנחות ע"א ובבבלי נדה יב ע"ב, אינו ברור כל צורכו, ונאמרו בו כמה פירושים:

1. לפי הגאונים הוא נגזר מן המילה "שדה", היינו בן כפר.¹⁵
2. רבי נתן בעל הערוך¹⁶ פירש ירא שמים, על פי הפסוק "סוד ה' ליראיו" (תהילים כה יד), ורבנו גרשום מאור הגולה בפירושו למנחות ע"א פירש תלמיד חכם, על סמך אותו פסוק. כך פירש גם רש"י בנדה יב ע"ב ובלשונו הראשון במנחות ע"א.¹⁷
3. חנוך קוהוט פירש על פי הפרסית החדשה "סוזיאן", בעל נבסים.¹⁸ דוב גייגר אמנם תיקן אותו

9 ראו דיון אצל קוהוט, שם.

10 ראו פליניוס, תולדות הטבע יח, 130.

11 ראו פליניוס, שם, 126, הכותב שהוא ראש וראשון לירקות בתפוצתו ובשימושיו.

12 ראו 337 p. *A. Dalby, Food in the Ancient World from A to Z*, London 2003.

13 השו" קללתו של רבא בבבלי פסחים קז ע"א למי שמקדש על השכר הזול במקום על היין היקר: "ואמר רבא: תיהו שקיותיה שיכרא מאן דמקדש אשיכרא", יהי משקהו שכר מי שמקדש על השכר.

14 להשוואה בין לפת לבין פת ראו גם ירושלמי ברכות ו א, י ע"א; בראשית רבה פרשה טו, סימן ט. לדיון במקורות הללו ראו לעיל, הדיון בסוגיא יח, "המוציא", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: המקבילות בבראשית רבה ובירושלמי", והערה 7 שם.

15 ראו לוי, אוצר הגאונים – התשובות (לעיל, הערה 8), עמ' 104, סימן רפז; סוקולוף (לעיל, הערה 5), עמ' 791-792, ערך "סודני"; בר (לעיל, הערה 3), עמ' 178; קרויס, תוספות הערוך השלם (לעיל, סוגיא א הערה 52), עמ' 289, ערך "סודן 5".

16 ראו קוהוט (לעיל, הערה 7), כרך ו, עמ' 25, ערך "סודן 5".

17 רש"י מנחות ע"א, ד"ה סודני; נדה יב ע"ב, ד"ה סודני.

18 קוהוט (לעיל, הערה 16).

וציין שהכוונה היא "שכר והון",¹⁹ וטען שאין להציג את הדברים כאן, אך נראה שמשמעות זו קרובה למשמעות "בעל נכסים", ואף היא לעניין כאן.²⁰

4. רש"י כאן פירש מבשל שכר, שכן מבשלת שכר מכונה "בי סודנא" בבבלי פסחים ק"ג ע"א,²¹ ובמנחות פירש שנקרא "סודני" משום שידע את סוד הכנת השכר.²²

מכיוון שהכינוי "בי סודנא" למבשלת שכר אין עליו עוררין, נראה פשוט שיש לפרש שאף רב פפא היה "סודני", מבשל שכר, כפירוש רש"י כאן, אף על פי שאין גזרון מניח את הדעת ל"סודנא" במובן שכר.²³

[19-21] תנו רבנן: דג קטן מליח פעמים שהוא ממית – בשבעה, בשבעה
 עשר ובעשרים ושבעה; ואמרי לה: בעשרים ושלושה. ולא אמרן
 אלא במטוי ולא מטוי, אבל מטוי שפיר – לית לן בה. ודלא מטוי
 שפיר לא אמרן אלא דלא שתי בתריה שכרא, אבל שתי בתריה
 שכרא לית לן בה.

מימי הגאונים ואילך פירשו שהשבעה, השבעה עשר והעשרים ושבעה הם ימים ממליחת הדג ואילך.²⁴ ברם, בכל מקום אחר ימים ממוספרים הם ימי החודש. והנה השבעה, השבעה עשר והעשרים ושלושה לחודש מרחשוון הם ימי תעניות הגשמים לפי רבי יהודה בתוספתא תענית א ג והמקבילות בירושלמי תענית א ג, סד ע"א, בבלי תענית ו ע"א ונדריים סג ע"א; לולא דמסתפינא הייתי מציע שההקשר המקורי של ברייתא זו אבד, ובמקור הוא עסק בימים במרחשוון: נמנעו מלאכול דג קטן מליח בימים אלו, גם כשלא צמו צום של ממש, שכן המליחות נתפסה כהיפוכם של המים. לפי זה גירסת ה"אמרי לה" היא המקורית, אך קל להבין כיצד השתבש "עשרים ושלושה" ל"עשרים ושבעה" – בהשפעת "שבעה" ו"שבעה עשר" – כשההקשר המקורי של ימי הרביעה בחודש מרחשוון אבד. עורך הסוגיא, שכבר לא הכיר את ההקשר, סבר שמדובר בחשש בריאותי מאכילת הדגים כשאינם צלויים כל צורכם, והסביר שאין חשש כשהם צלויים כל צורכם או אם "שוטפים" אותם באלכוהול לאחר האכילה.

19 דבריו מובאים אצל קרויס (לעיל, הערה 14), שם.

20 בר (לעיל, הערה 3), עמ' 178, סבור שגייגר אכן אימץ את הפירוש הזה ל"סודני", ולא דייק, שהרי גייגר כתב "ואין להציגו הנה".

21 רש"י ברכות מד ע"ב, ד"ה סודני.

22 רש"י מנחות ע"א ע"ב, ד"ה סודני, בלשון השני.

23 ראו בר (לעיל, הערה 3), שאימץ את פירוש רש"י שמדובר בלשון "סוד", ודברי שמואל קרויס ועמנואל לעף המובאים אצל קרויס (לעיל, הערה 14), שם.

24 ראו לוי (לעיל, הערה 4), שם, סימן רפט; רש"י ברכות מד ע"ב, ד"ה פעמים שהוא ממית.